Copiştii Psaltirii Scheiene.

Psaltirea Scheiană nu ne-a rămas în original, ci numai în copie. Dl Candrea, care s'a ocupat mai mult decât oricare alt filolog cu acest text, ajunsese, în anul 1901, „la convingerea absolută că Psaltirea Scheiană este o transcriere făcută nu de unul, ci de doi copişti“ [1]. Şapte ani mai târziu, vine dl A. Procopovici şi dovedeşte, referindu-se la studiul amintit al d-lui Candrea, că nu numai doi, ci trei copişti au colaborat la copierea Psaltirii Scheiene, şi anume cel dintâiu copist a copiat paginele 1—20, al doilea paginele 20—196, iar al treilea paginele 197—530 [2]. Dl Candrea, în Introducerea care o face la ediţia critică a Psaltirii Scheiene (I. p. XXVIII ş. u.) [3] îşi însuşeşte părerea aceasta, fără a cită pe dl Procopovici, şi face o mică rectificare, arătând că primul copist a copiat paginele 1—19, oprindu-se la r. 9, la cuvântul *ceriu*, al doilea a continuat scrisul până în josul paginei 196, iar restul a fost copiat de alt copist. Dl Candrea înseamnă copiştii în ordine alfabetică cu *A*, *B* şi *C*; găsind că e mai practică această însemnare decât a d-lui Procopovici, care înseamnă pe primul copist cu *E*, pe al doilea cu *KL* şi pe al treilea cu *OI*, am menţinut-o şi eu în studiul de faţă.

Atât dl Procopovici cât şi dl Candrea bănuesc că partea cea mai mare a psaltirii a fost copiată de copişti streini, şi anume dl Procopovici, care a ajuns mai întâiu la această bănuială, zice că copistul paginelor 20—196 „se pare... că... a fost

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1] N. Rev. R. III, 533—541, IV, 14—24.

[2] Alexie Procopovici: *Despre nazalizare şi rotacism.* Anal. Acad. Rom. Sect. lit. Seria II, Tom. XXX, Bucureşti, 1908, p. 29.

[3] I.-A. Candrea: *Psaltirea Scheiană* comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte. Ediţiune critică de... Comisia istorică a României, Bucureşti, Atelierele grafice Socec & Co., 1916. I. Introducerea cu unsprezece planşe. II. Textul şi glosarele.

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

un preot secuesc" (*o. c.* p. 34), tot aşa şi copistul restului psaltirii (ib.). Dl Candrea zice numai despre copistul *C* că „poate chiar să nu fi fost român" (*o. c.* I, pp. XXXIX, XLIII, cf. CXXVIII). La acestea eu adaog că nu e exclus să nu fi fost Român nici unul dintre cei trei copişti, numai cât, dintre toţi trei, copistul *B* ştia mai bine româneşte şi era mai bine deprins cu scrierea chirilică şi mai conştiincios, la copiere, decât ceilalţi, şi mai ales decât copistul *C*. Citind Psaltirea Scheiană, avem de multe-ori impresia că copiştii n'au înţeles textul, ba une-ori chiar că făceau un lucru de mântuială [1].

Argumentele aduse de dl Procopovici în sprijinul bănuielei d-sale că copiştii ar fi fost Secui, se bazează pe grafii greşite, care d-sa şi le explică din confuzia care o fac copiştii între

[1] Făcând comparaţie între ediţia dlui Bianu *(Psaltirea Scheiană* (1482). Textul în facsimile şi transcriere cu variantele din Coresi (1577), Ed. Ac. Rom. Bucureşti, 1889) şi ediţiunea critică a dlui Candrea, oricine trebue să recunoască că aceasta nu se poate utiliză fără cea dintâiu, din mai multe cauze. Mai întâiu textul psaltirii aşa cum îl găsim în ediţia dlui Candrea nu e textul original, ci un text refăcut, în mod arbitrar, de dl Candrea. A fost o idee nefericită emendarea textului, deoarece, înainte de toate, multe chestiuni lingvistice nu sânt lămurite într'atâta încât să putem spune cu siguranţă, cum se prezentau anumite fenomene în limba traducătorului psaltirii. Pentru aceasta avem şi prea puţine probe scrise, apoi şi cele pe care le avem, vedem că trebue, în parte cel puţin, să le atribuim streinilor. Însuşi dl Candrea zice în prefaţa Introducerii (p. X) următoarele: „Limba în care e scrisă Ps. Scheiană e un dialect asupra căruia nu avem date suficiente pentru a reconstituì felul cum se pronunţà fiecare sunet. Nu e o limbă literară, pentru care texte din aceeaşi epocă îţi pot da indicaţiuni precise asupra fonetismului ei". Dacă e aşa, n'a fost o prea mare îndrăzneală această reconstruire a textului? — Şi la ce ar puteà servì un text vechiu reconstituit de un filolog, oricât de bun cunoscător al limbei vechi ar fi el? — Cine vrea să studieze Ps. Sch., întâmpină enorme greutăţi, dacă nu are la îndemână şi ediţia dlui Bianu. Facem abstracţie aici de studenţii începători, care, fie din lipsă de experienţă, fie că nu citesc prefaţa Introducerii, unde vorbeşte dl Candrea de reconstituirea textului, pot foarte uşor să cadă în greşala de a luà de autentice formele emendate ale dlui Candrea fără a ţineà seama de notele din aparatul critic. Dar pentru orice cercetător, urmărirea textului după formele date în subsol, e foarte anevoioasă. Publicaţia ar fi fost cu mult mai utilă şi dl Candrea ar fi avut cu mult mai puţină bătaie de cap, dacă ar fi dat textul exact cum se găseşte în ediţia dlui Bianu, iar în subsol ar fi dat variantele din celelalte psaltiri vechi. Dar nu numai din această cauză cercetătorul e nevoit să consulte textul publicat în facsimile de dl Bianu, ci şi pentru a verificà greşelile făcute de dl Candrea la transcrierea textului. Într'o lucrare atât de voluminoasă, cu atâtea

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

câteva litere chirilice şi semnele asemănătoare din alfabetele secuesc şi latin, precum şi asemănarea care o găseşte dînsul între unele semne din criptogramă şi unele litere secueşti (o. c. 34—35). Confuzia cu alfabetele secueşti e greu de admis, deoarece înlocuirea a două litere prin altele a putut fi, la nişte copişti streini, întâmplătoare, iar scăparea unor semne latineşti în locul celor chirilice a putut-o face orice cărturar familiarizat cu scrierea latină. De altă parte, dl Candrea vede, în Introducerea ediţiei dsale (p. CXXVIII), în faptul că copistul C între-

variante, nu e mirare, dacă s'au strecurat în text erori destul de numeroase, cum recunoaşte însuşi dl Candrea în prefaţa Introducerii p. IX. In tot cazul, numărul acestor erori ar fi fost cu mult mai mic, dacă ar fi dat textul aşa cum l-a găsit. Nu putem da aici lista tuturor greşelilor care le-am notat citind ediţia critică a dlui Candrea. Ajunge însă să înşirăm. la întâmplare, exemplele ce se găsesc în câţiva psalmi. De pildă ps. 67, r. 1 *cântecul* în loc de *cătecul,* versetul 35 *mare* în loc de *maire,* ps. 68 vers. 4 *nădăindu-me în dzeul mieu* în loc de *nădăindu-mea în dzeul mie mieu* (*mie mieu* e introdus la errată), vers. 28 *dereptate* în loc de *derereptate* (probabil greşală omisă intenţionat, cf. Introducere p. X), ps. 69 vers. 2 *agûţi* în loc de *adzuţi.* Şi când ne gândim că sânt 150 de psalmi, după care mai urmează 49 de pagini, nu exagerăm de loc când afirmăm că un cercetător al limbei Psaltirii Sch. nu poate utiliză ediţia critică a dlui Candrea fără a urmări textul publicat de dl Bianu. De altă greutate dă cercetătorul când, în loc să găsească paginaţia după pagini, cum o dă dl Bianu, găseşte, la dl Candrea, numerotaţia după foi, cu r(ecto) şi v(erso) şi în timp ce, în glosar, trimite la pagina din ediţia d-sale, în Introducere trimite la numerotaţia dlui Bianu, care se vede că, la urmă, şi dînsul o găseà mai practică decât pe a d-sale. Dar ediţia critică a dlui Candreą mai are şi alte lipsuri. Iată de pildă ce s'a întâmplat la o oră de seminar de limba română. Se citeà din „Pagini de veche scriere românească" a dlor Bianu şi Cartojan, din Psaltirea slavo-română a lui Coresi (1577). Profesorul voind să compare textul reprodus acolo cu celelalte psaltiri, a întrebat pe studenţi, cum se poate şti cu care psalm avem a face. Studenţii n'au ştiut cheia, şi atunci profesorul le-a spus că, în astfel de cazuri, se ia un cuvânt mai rar şi se caută în glosarul Psaltirii Sch., care ne va trimite la psalmul nostru. Atunci studentul a ales cuvântul *înşelâciune* din pasagiul următor: Că limbile înşelâciune judecă lorŭ zeulŭ. Căutând în glosarul dlui Candrea acest cuvânt, nu l-a găsit. E adevărat că supt *celui* dă, fără a face trimiterea, unele derivate ale lui *înşelà,* dar forma din Coresi *înşelâciune* nu o pune în glosar, şi, ce e mai grav, nici forma *se şălară,* care, cum se va vedeà mai încolo, e de o deosebită importanţă pentru studii de limbă veche românească. Nu e atestată în glosar nici forma *ponă* 217/16 în loc de până ş. a. Cf. şi Puşcariu, DR. II. 565 ş. u. asupra teoriei dlui Candrea referitoare la întrebuinţarea prepoziţiunii *pre* la acuzativ (I pp. CCI ş. u.) Păcat deci că utilitatea publicaţiei dlui Candrea nu e proporţională cu munca depusă de

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

buinţează punctul cu virgulă ca semn de întrebare, întocmai ca în greceşte, „un indiciu că scriitorul erà vreun cărturar grec sau că erà deprins cu copierea de texte greceşti". Cum nici dl Candrea nu dă prea mare importanţă acestui argument, nu vom insistà asupra ipotezei foarte puţin probabile că copistul ar fi fost Grec, deşi se poate admite că el erà deprins cu scrierea grecească.

Comparând fonetismul limbei Psaltirii Scheiene cu acela al unor texte vechi din partea locului, unde se presupune că s'a copiat, precum şi cu alteraţiile frecvente la streinii care vorbesc româneşte, am ajuns la convingerea că copistul C al Psaltirii Scheiene, care a copiat paginele 197—530, aşadară ceea mai mare parte a acesteia, a fost un Sas care vorbeà dialectul săsesc bistriţean. De multe dintre particularităţile fonetice ale limbei copistului C nu se poate spune cu siguranţă, dacă sânt propri unui Ungur sau unui Sas, dar se găsesc şi de acelea care, comparându-le cu forme din texte de provenienţă săsească, ca de pildă versurile Sasului Franck von Franckenstein, publicate în anul 1679[1], sânt o dovadă sigură de origina săsească a scriitorului. Astfel găsim la copistul C numeroase exemple de *a* atonă netrecut la *ă* (cf. Candrea, o. c. I, pp. XXXVI şq. u.). La Franck găsim: *barbat*, *jakut*, etc. Pentru forma *kinilor* = cânilor din Psalt. Sch (p. 202/16), avem la Franck forme analoge ca: *gindi* pentru gândi, *plindse* în loc de plânge, etc. Vocala *o* în locul diftongului *oa* e de asemenea un fenomen frecvent în gura Saşilor care vorbesc româneşte. Dar câte odată ei redau acest diftong prin *ua*, cu hiat, aşa de pildă ei zic *bruască* în loc de broască, *Tuakə:* toacă, *Kəmuarə:* comoară[2]. La copistul nostru găsim forma *se cunuască* 271/12 în loc de *se cunoască*. In loc de *u* găsim une-ori *o* în poziţie atonă la copistul C; cf. pentru aceasta

[1] Reproduse mai întâiu de dl N. Iorga în *Scrisori şi Inscripţii ardelene şi maramureşene*. II. Inscripţii şi însemnări. Vol. XIII din Studii şi Documente. Bucureşti, 1906, pp. 6—8, iar acum de Dr. Eugen Hajek: *Die Hekatombe Sententiarum Ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein*. Cf. acest Anuar, la Recensii.

[2] Dr. Gustav Kisch: *Vergleichendes Wörterbuch der Nösner und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart*. Im Archiv des Ver. für sbb. Landeskunde. 1905. I. Heft, p. 30; Brenndörfer János: *Román (oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben*. Budapest. 1902, p. 13; Augustin Bena: *Limba română la Saşii din Ardeal*. Teză de doctorat, în manuscris, p. 28. Cf. de altfel şi Psalt. Hurmuzachi (Candrea, o. c. XLIX).

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

formele din dialectul săsesc bistriţean: *moltər* < *multwurf*, *scholtəs* < *scultheizo*, *scholdər* < *scultara*[1]. Deci chiar în dialectul săsesc se vede o tendinţă spre această înlocuire. Dl Procopovici crede (o. c., 33) că, în cuvinte ca *ponă* 217/16, *sărbotoare* 229/15-16, 265/4-5, 390/15, *flomăndu* 357/11, apariţia lui *o* în locul lui *ă* se datoreşte labialei învecinate. Eu cred că acest fenomen (cf. şi *rozboiu* 236/13 necitat de dl Procopovici) reproduce fidel cunoscuta pronunţare săsească a lui *ă* românesc după labiale şi lichide. (Probabil că în forma *mărmăntu* 12/5 avem un caz de hiperurbanism. Anume copistul sas, de teamă să nu comită greşala proprie pronunţării sale, a înlocuit pe *o* cu *ă*. Cf. explicaţia dlor Procopovici, o. c. 32 şi Candrea, o. c. XXXII, CL-CLI). Cf. pronunţarea actuală *kəmuarə* în loc de comoară. Tot aşa trebue să ne explicăm şi înlocuirea lui *ă* prin *u*: *fură* 282/6: fără, *fugăduiiu-me* 512/1-2: făgăduiiu-me, după alte consonante: *su spuniiu* 389/12: să spuniiu, *învăţutura* 508/9: învăţătura. In loc de liurcă zic Saşii *lircă* şi *liurcă*. (Com. Bena). Copistul nostru scrie în loc de ultaiu *ultau* 415/7, iar la copistul B în loc de rugăciuriei găsim *rugăciriei* 91/13-14 şi în loc de înţelepciure *înţelepcire* 135/11. Scrierea greşită inversă cu *ă* în loc de *o* sau *u* sau în locul altei vocale, precum şi *ciu* în loc de *ci* indică tocmai nesiguranţa scriitorului în astfel de cazuri şi ne apare iarăşi ca un hiperurbanism. Astfel avem: *îngrăşară-se* 485/6-7 imediat după scrierea corectă *îngroşară-se*, *cănuscuiu* 217/10 în loc de cunoscuiu, *upăvăinţă* 301/2-3 imediat după forma corectă *upuvăinţa*, *părănţii* 492/11, *părănţilor* 518/8 (cf. la copistul B: *răstu* 39/15 în loc de rostu, *rădicĭu-me* 53/7 în loc de rădici-me, *giudecĭuloru* 96/10-11 în loc de giudeciloru). Diftongul *ea* îl reduc Saşii adesea la *a*, d. ex. zic *crastă* în loc de creastă. La copistul C avem: *aştaptă* 460/12: aşteaptă, *se ghetadză* 246/14: se găteadze, *se lucradze* 329/13: se lucreadze. Confuzia între consonante sonore şi mute e ceva obicinuit în graiul Germanilor. In textul nostru găsim: *clumi-me-voiu*, 241/2: glumi-me-voiu; *sparcu-se* 304/2: spargu-se, *fricul* 520/4: frigul, *videle* 521/5: vitele (cf. la copistul B: *căntu* 33/16: cându, la copistul A: *lugrâtorii* 14/15: lucrâtorii). Cf. următoarele forme din dialectul săsesc bistriţean: *Dâch:* Tag,

[1] Gustav Kisch: *Die Bistritzer Mundart verglichen mit der Moselfränkischen.* Halle a. S., Karras, 1893, p. 23.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

Breddər: Bretter, *Gâidər:* Güter, *Hâidər:* Hüter, *Krąmpir:* Grundbirne, *Klôk:* Glocke, *Klêknər:* Glöckner, etc.[1].

Dar ceea ce constitue, în mod absolut sigur, o particularitate a limbei vorbite de copistul *C*, e intercalarea atât de frecventă a unui *i* după vocala tonică (rare-ori şi după vocală atonă), când acesteia îi urmează *r* sau *n* însoţit de o vocală palatală: *maire, măiritu-te(-ai), taire, minuine, minuinatu, cântaire, cărairea, cureairea, giudecaire, mestecaire, muiaire, păduire, scapaire, stairea.* (Candrea, o. c., I, p. XXXVII).

Inainte de toate ne vom ocupà de acest fenomen în dialectul săsesc. In acest dialect se constată o aversiune vădită faţă de vocalele lungi şi, ca urmare, o tendinţă vie spre diftongare[2]. „Nu trebue să fi cutreierat chiar toată Ţara-săsească", zice Wolff, o. c., p. 63, cf. p. 46, „ca să te convingi de varietatea aproape incalculabilă a sunetelor diftongate. In vreme ce dialectele orăşeneşti duc luptă aprigă contra diftongilor şi caută sistematic să-i topească în vocale lungi simple, limba ţăranului cu putere proaspătă de viaţă, creează mereu legături nouă de sunete, diftongi noi. Ar fi însă o mare greşală, dacă am crede că diftongii ţărăneşti ar fi mai tineri decât vocalele simple lungi ale orăşenilor". E de notat că dintre oraşele săseşti, cu mai multă energie şi cu mai mult succes luptă contra diftongilor Sibiiul şi Sebeşul-săsesc, pe când în nordul Transilvaniei diftongarea se menţine mai bine, deşi astăzi nu în aşa măsură ca mai de mult. Mai răspândit şi mai puternic e diftongul *ai* (cf. Wolff, o. c. 48, 60, 76), care e nu numai o metafonie a lui *a* ci şi a altor vocale: *aissen* în loc de essen, *baisser:* besser, *traifen:* treffen, *gailt:* Geld, *blaich:* Blech, *laijeln:* germ.-medie legel = Fässchen, *fail:* Fell, *gaist:* Gäste, *baich:* Bäche, *aich:* ich, *laifel:* Löffel, *fâiss:* Füsse, *grâissn:* grüssen, *gâidər:* Güter, *hâidər:* Hüter, *grâiss:* Gries, *brâif:* Brief, etc. (Wolff, o. c. 45-46, 49, 69, cf. Kisch, Die Bistr. Mundart, 26 şi Vergl. Wörterbuch). Ceva mai recentă, dar totuşi foarte veche, e diftongarea lui *û* în *ui* (Wolff, o. c. 70)[3].

[1] Dr. Gustav Kisch: *Vergleich. Wb.*

[2] J. Wolff, *Über die Natur der Vokale im Siebenbürgisch-Sächsischen Dialekt.* Programm des evangelischen Unter-Gymnasiums... in Mühlbach für das Schuljahr 1874/5, pp. 62, 76.

[3] Wolff, în studiul său, pp. 44, 66 ş. u., caută să explice această tendinţă spre diftongare în legătură cu palatalizarea lui *r* şi *n* următor. Astăzi, dialectul săsesc nu cunoaşte un *r* palatal, dar Wolff presupune existenţa lui în limba veche.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

Am insistat asupra tenacităţii acestui fenomen în dialectul săsesc, pentru ca să putem înţelege cum a fost posibilă transmiterea lui şi asupra unei limbi streine, anume asupra limbei noastre vorbite şi scrise de Saşi. Metafonia aceasta constitue şi astăzi o greşală care o fac adesea elevii saşi, când scriu româneşte. Am constatat aceasta dintr'o anchetă făcută, prin profesorii de limba română, între elevii saşi ai liceului săsesc din Bistriţa. Mi s'au semnalat, în urma acestei anchete, următoarele greşeli mai frecvente: *minuine*, apoi eliminarea lui *i* şoptit: *Bucureşt, an* la plur., tot aşa *omen* sau *oamen* sau *oamin*, eliminarea lui *e* final: *cântar*[e], *judecar*[e], *pădur*[e], (cf. *cărarilŭ* 52/15 în loc de cărarile, *curselŭ* 299/15 în loc de cursele), *toate* sau *toata lumea* în loc de toată lumea, *ngropat* în loc de îngropat. Datoresc o preţioasă comunicare d-lui Bena, care e un bun cunoscător al dialectului săsesc de sud şi al celui din regiunea Bistriţei, şi care s'a ocupat în special cu pronunţarea sunetelor româneşti de Saşi. Dînsul atestă ca fenomene frecvente la toţi Saşii diftongări ca acestea: *senetuăs* în loc de sănătos, *ăn puărc:* un porc, *juănc:* junc, *fucuăt*: făcut, *buăn:* bun, *sepuăn*: săpun, *muănă:* mână, *muăr:* măr, *fuăntină:* fântână etc., dar metafonia lui *a* nu-i e cunoscută din sudul Transilvaniei, ci numai din regiunea Bistriţei. De acolo şi-a notat următoarele fraze: *bere care faişe poc:* bere care face poc, adecă bere care pocneşte, când destupi sticla, şi: *traişe corda Friţi*=trage coarda Friţi (porecla Ţiganului lăutar). E notoric că în vreme ce în *face* şi *trage*, *a* e alterat, în *care*, probabil pentrucă se găseşte în poziţie atonă, a rămas intact. Se vede deci că fenomenul începe să dispară şi în nordul Transilvaniei, ceea ce ar rezultă şi din ancheta amintită.

Din fericire această metafonie e atestată şi în texte vechi[1]. Le vom înşirà în ordine cronologică, dând numai pe acelea despre care sântem siguri că sânt scrise de Saşi.

Cea mai veche atestare a metafoniei am găsit-o într'o scrisoare, scrisă la 17 Septemvrie 1561, în limba germană şi trimisă Bistriţenilor de voevodul Moldovei Alexandru Lăpuşneanu[2]. Scri-

[1] E curios că dl Candrea, la 1916, când publică ediţia critică a Psaltirii Sch., spune în Introducere, p. CXXIX, următoarele: „Nici un caz analog (de trecerea lui *a* la *ai*) nu mai întâlnim în alte texte".

[2] Publicată în: *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts.* Nach den Quellen dargestellt von Dr I. Nistor. Czernowitz. 1912. pp. 77—78.

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

soarea e un răspuns la rugarea Saşilor pentru regularea târgurilor. Judecând după particularităţile de limbă ale acestei scrisori, e absolut sigur că pisarul Domnului moldovean, care a scris scrisoarea, a fost un Sas care vorbeà dialectul săsesc bistriţean[1]. Iată acèle particularităţi care fac dovada aserţiunii mele: *Wyer* cu *i* lung în loc de wir, *lärmarkh*, *larmarkh*, *markh* fără *t* în loc de Jahrmarkt, *nit* în loc de nicht, *sunabent* iar nu Samstag, *beden* în loc de beiden, *beuollen*, cu *o* scurt, în loc de befohlen. In această scrisoare găsim următoarele cuvinte româneşti: *Venere mayra* şi *dominica mayra*[2].

Se mai găsesc formele *maire* şi *mairi* — după cum au arătat şi alţii înaintea mea — într'o scrisoare a unui necunoscut către Petru-Şchiopul de la 10/20 Iulie 1593, publicată de d-l Iorga în colecţia Hurmuzachi, vol. IX, pp. 349—350. Oricine citeşte această scrisoare, se convinge că e scrisă de un strein. Ce puteà fi acest cunoscător al scrierii chirilice, Sas, Ungur, Polon sau alt neam? — Sânt convins că a fost Sas, deoarece în scrisoarea lui întâlnim alteraţiuni fonetice şi asperităţi sintactice proprii Saşilor care vorbesc limba noastră. Astfel avem o mulţime de cazuri de dispariţie a lui *-i* şoptit şi a altor vocale finale: *Bucureşt* (cf. Onceşt în loc de Onceşti, Stefleşt în loc de Stefleşti[3]), *priiaten(i)*, *creştin(i)*, apoi *zminteal(ă)*, *văzur(ă)*, *treab(ă)*, căte beseareci sânt *făcut(e)*, *trebuiaşt(e)*. E adevărat că şi Ungurii fac greşeli de apocopă, mai ales la *-ri* final, dar, în alte cazuri, apocopa e rară la ei. Găsim apoi afereze: *au ceput*, *au fost şi lesne a ceape*, dar şi *începăturĭa*, *unde sânt gropaţi moşi*, *perinţi*, *fraţi*. Diftongul *oa* e redat totdeauna prin *o* sau *ō* sau *oō*, astfel: *ōmeni* (de mai multe ori), *tote*, *toōte*, *nostrâ*. E, cred, caracteristică înlocuirea lui *ţ* prin *z*, în următorul caz de fonetică sintactică: *tōt zva* (=îţi va) *fi pre voie*. Avem: *dincvace* în loc de dincoace, cuvânt des schimonosit şi azi de elevii saşi. Adesea scriitorul omite articolul hotărît: *în tot chip*, *de bine lor*. De două ori omite verbul auxiliar: *ei fost mers(i)*, *cu paşa purces şi Ereiz*. Omiterea complementului: *scrii şi rogi*

[1] Dl profesor universitar Dr. Gustav Kisch, Sas originar din Bistriţa, mi-a confirmat aceasta cu toată siguranţa.

[2] Comunicând d-lui Drăganu aceste forme, dintr'un text de o proveniență atât de sigură, d-sa mi-a atras atenţia că, probabil, avem a face cu o influenţă săsească.

[3] Brenndörfer, *o. c.*, pp. 70, 72.

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

să nu grăbim, acmu ne rog (= roagă ei pre noi), *apoi* (îi) *vom ruga noi* (pre ei). *Noi nici unul n'au fost în Ţarigrad* ar corespunde lui: Keiner von uns war ... Cu totul streină e aşezarea cuvintelor în fraza următoare: *de-ai hi Dom(n)ia-Ta sărguit să fii până acmu venit.* Aceste particularităţi de limbă cred că sânt o dovadă sigură că scrisoarea aceasta a fost scrisă de un Sas. (Cf. rezultatele anchetei amintite mai sus).

Alt caz de metafonie găsim într'unul din versurile poetului sas Franck von Franckenstein, anume forma *nâire* pentru n'are[1].

Ţinând seama de toate aceste fenomene lingvistice, se impune concluzia că copistul C a fost Sas din regiunea Bistriţei. Dintre criteriile aduse în sprijinul acestei aserţiuni, tocmai cel mai puternic, metafonia, lipseşte din paginele 1—197 ale textului. Cu toate acestea sânt multe asemănări între limba copistului C şi a celorlalţi doi, dar mai ales între a lui A şi a lui C (cf. Procopovici, *o. c.* 34 ş. u.; Candrea, *o. c.* XXVIII ş. u., precum şi formele citate de noi mai sus în legătură cu forme analoge de la copiştii A şi B). Prin urmare nu e exclus ca şi copiştii A şi B să fi fost Saşi. Din istorie ştim că, în epoca care ne interesează, numărul Saşilor aşezaţi în oraşele moldoveneşti era foarte mare şi legăturile de comerţ ale Moldovenilor şi ale Domnului moldovean cu Bistriţenii erau foarte strânse, iar documentele înşirate mai sus sânt o dovadă sigură despre aceea că atât la Bistriţa cât şi în Moldova erau cărturari saşi care ştiau scrie româneşte, şi chiar cu chirilice. Asupra amestecului Saşilor

[1] N. Iorga, *S. D.* XIII, p. 7; Hajek, *o. c.* p. 101. Cf. şi *Evangheliarul slavo-român* de la Petersburg, descoperit şi studiat de Ion Bogdan, care e cu siguranţă opera unui strein (cf. I. Bogdan, *Conv. lit.* XXV, 33 ş. u.; Puşcariu, *Ist. Lit.*, 191). Ion Bogdan remarcă din această carte, care pe la 1640 era utilizată în Transilvania, metafonia lui *u* ca în *plodure buine*. E foarte posibil ca şi acesta să fi fost scris de vreun Sas, dar neavând la îndemână întreg textul, nu ne putem pronunţă cu siguranţă în această chestiune. Cazul lui *maire* din Tetraevangheliarul lui Radu din Mănicești, Luca IV 33 (ed. Gaster, p. 93), ne face să bănuim că grămăticul Radu a avut înaintea sa şi un manuscris de provenienţă săsească, când a copiat evangheliarul.

Formele actuale: *mîuŕę, tîuŕę, tăuŕe, miŕe, tiŕe, tiri*, atestate în judeţele Cojocna, Bihor şi Sălaj, (cf. Weigand, Jahresber. IV, 301, 329, VI, 41; Pompiliu. Bih. 1013, 1019; Viciu, Glosar), precum şi metafonii ca: *pâine, câine*, etc. nu pot avea nici o legătură cu alterațiile constatate la Saşi. (Cf. Puşcariu, DR. I. 381).

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

în editarea unor scrieri vechi de ale noastre, există două păreri, şi anume cei mai mulţi susţin că Saşii au făcut-o din dorinţa de a câştigă prozeliţi, iar alţii cred că urmăreau un câştig material. Nici unul din aceste îndemnuri nu le putem considerà ca mobilul copierii Psaltirii Scheiene, deoarece nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că această copiere se făceà pentru a fi dată la tipar, în vederea unui câştig material, iar dacă Saşii voiau totuşi a o răspândì printre Români ca să-i câştige la protestantism, n'ar fi lăsat textul catolic al Lămuririi Legii, cu care se termină manuscrisul cunoscut supt numele de Psaltirea Scheiană, neschimbat în sensul legii lor. Deci dacă copierea n'ar fi fost numai o muncă mecanică, făcută din partea unor dieci saşi, şi s'ar fi făcut cu tendinţe de convertire, acest „filioque" catolic ar fi fost scos din Simbolul credinţii ca nepotrivit cu învăţăturile lui Luther. Mai de grabă credem că textul a fost copiat de dieci domneşti, la ordinul Domnului, pentru nevoile sufleteşti ale acestuia, de pe vreun manuscris mai vechiu găsit la vreo mănăstire din Moldova sau la vreun particular. Cazuri analoge avem, aşa de pildă Radul Grămăticul copiază Tetraevanghelul la 1574 pentru Pătraşcu-vodă.

*

Rezultate:

1. Partea cea mai mare a Psaltirii Scheiene, anume paginele 197—530, a fost copiată, cu siguranţă, de un cărturar sas care vorbeà dialectul săsesc bistriţean.

2. Probabil că întreaga Psaltire Scheiană a fost copiată de copişti saşi.

3. Constatarea existenţei cărturarilor saşi cunoscători ai scrierii chirilice.

4. Metafonia lui *a* la *ai* şi a lui *u* la *ui* nu poate fi considerată ca o lege fonologică proprie limbei româneşti, ea fiind o alteraţie uzuală numai la Saşii care vorbesc românește.

5. Necesitatea unei revizuiri a tuturor studiilor făcute până acum asupra Psaltirii Scheiene, precum şi a ediţiei critice a d-lui Candrea.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41

6. Controlarea ipotezelor bazate pe particularităţile de limbă ale scrierilor noastre vechi şi în special ale Psaltirii Scheiene [1].

Constantin Lacea.

[1 Părerea că Saşii au fost scriitorii sau copiştii unora dintre textele noastre vechi a fost emisă şi de N. Drăganu într'o comunicare anterioară făcută la Muzeul Limbei Române în 23 Aprilie 1923, cu prilejul descrierii unui manuscris din sec. XVII descoperit la Năsăud. Între alte motive pentru această părere, d-sa cită tocmai forme ca *taire*, *maire* şi *saile*, care apar foarte des în acest text. Desvoltată, această comunicare se publică mai la vale. Venind din două părţi, părerea aceasta câştigă în probabilitate şi deschide perspective nouă.

Ceea ce mi se pare mai necesar este o ediţie nouă a documentelor din Arhivele Bistriţei, făcută cu preocupări filologice. Din fragmentele publicate de Iorga ştim câtă asemănare mare are limba lor cu Psaltirilor studiate de Candrea; după cele arătate aici de Lacea şi mai ales de Drăganu, multe din particularităţile de limbă din aceste documente se dovedesc a fi ale diacilor saşi. Intreaga chestie a rotacismului în textele noastre vechi apare acum într'o lumină nouă, iar neconsecvenţa în întrebuinţarea lui nu mai poate fi explicată numai cu mijloace lingvistice, ci îşi va găsi elucidarea în parte în critica textului. Astfel, dacă în documentul No. 21 (la Iorga), scris de vornicii din Câmpulungul Bucovinei la începutul sec. XVIII, găsim alături de *denrŭ* un *ceine* (în loc de *cene* = cine), probabil că acesta din urmă e un săsism (ca *saile*, *buine* etc.) şi păstrarea lui *n* nerotacizat nu se explică prin faptul că el urmă după o semiconsonantă, ca în *mâine*, *scaunul* din „Legenda lui Avram" (alături de rotacism consecvent în acelaşi text: *curură*, *dirioară*, *geroe*, *r-apusul*, *pânră*, Hasdeu, Cuv. d. bătr. II, 197) şi ca în acel *puine* istroromân de care am vorbit la pag. 389 n. a acestui volum.

La sfârşitul criptogramei de la pag. 483 a Psaltirii scheiane sânt trei slove care după toată probabilitatea indică anul când s'a scris sau a fost copiat textul. Bianu dată Psaltirea din 1482 deşi nu a spus niciodată pe ce îşi întemeiă această credinţă; presupun cu Gaster (*Archivio glott. ital.*, XII, 197) că acèle slove le-a citit 6990 deci ЗЦЧ; Gaster le-a cetit ЗЧГ adecă 7093 = 1585. Mi se pare că citirea nu poate fi decât ЗКГ adecă 6023. Scăzând 5508 din această cifră, rămâne 515. Dacă copistul erà Sas, enigma s'ar puteà deslegà în modul următor: In original erà cifra ЗКГ adecă 7023 (= 1515). Sasul, care copià între anii 1563 şi 1569 (cf. Candrea, p. VII), nedeprins cu distincţia fonică între *dz* şi *z*, şi poate neştiind ce copiază în criptogramă, a înlocuit pe З din original cu S, cu mult mai frecvent în acest text (şi a uitat să facă semnul pentru „mie"), încât din 7023 a făcut 6023. Posibil ar fi şi aceea ca el să fi înţeles criptograma şi să fi redat pe al său „fünfhundertfünfzehn" (în loc de „tausendfünfhundertfünfzehn") prin slovele corespunzătoare după calculul de la facerea lumii. S. P.]

BDD-A14676 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:41